

Ett strängstall i brons från Gerete i Fardhem sn på Gotland

1845 påträffades en silverskatt från 1000-talets sista årtionden vid Gerete i Fardhem socken på Gotland (SHM 1219; Raä 62; fastighet Gerete 1:7; Thunmark-Nylén 2000, s. 175). 1990 efterundersöktes fyndplatsen med metallsökare inom ramen för Skattfyndsprojektet av Lena Almqvist, Ylva Engström och Jonas Ström (Almqvist et al. 1990). Eftersom en del av området närmast skattfyndplatsen var lagd i vall och inte kunde undersökas återvände Ström med metallsökare år 2000 (Ström 2000).

Ett antal mynt återfanns tillsammans med boplat- och verkstadsindikerande föremål (boplatslämningarna är registrerade som Raä 89). Bland dessa finns smältor, skrotbrons och en modermodell (eller möjligen provgjutning) i bly av ett tungformat hänge. Bland fynden tilldrar sig dock ett föremål särskilt intresse: ett stall från ett stränginstrument, sannolikt av lyrtyp, som framkom ett 50-tal meter från skattens ungefärliga position. Fyndet har tidigare omskrivits av Gjernund Kolltveit (2000, s. 19 f) och Lena Thunmark-Nylén (2000, s. 175; 2006, s. 370), men då det tillsammans med övriga fynd från 1990 års undersökning nu inventarieförts i Historiska museets samlingar (SHM 34689) förtjänar det att uppmärksammas ytterligare en smula.

Liknande strängstall är i dag kända från ytterligare två östsvenska fyndplatser – Svarta jorden på Björkö i Adelsö socken, Uppland (SHM 5208:1634) och Broa i Halla socken på Gotland (SHM 10796; Lund 1994, s. 32 f; Kolltveit 2000, s. 19). Det förra stallet är förfärdigat av älghorn och är försett med fem stränghak, medan det senare är skuret i bärnsten och försett med fyra stränghak (fig. 1). På båda strängstallen finns djupare hak på ömse sidor av stränghaken. Om dessa varit avsedda för strängar eller ej beror på huruvida stallen varit avsedda för knäppta eller stråkade instrument. Eftersom inga otvetydiga stråkar är kända från Nordeuropa före ca 1100 e.Kr. brukar man vanligen tolka vikingatida stränginstrument som knäppta. Alla de tre svenska strängstallen uppvisar dock tecken på att möjligen ha hört till stråkade

instrument. Bland annat anses stallens tydligt ansatta fötter ge en sådan fingervisning (muntlig uppgift, Lisa Byers-Runberg & Per Runberg).

Strängstallet Gerete liknar i viss mån Björkö- och Broastallen. Materialet – kopparlegering – har dock givit större möjligheter att lägga till dekorativa element. Sålunda är Geretestallet försett med en tunn, tvärstrierad ribba över stränghaken (fig. 2). Även kanterna på fötterna har varit försedda med en nu skadad striering. Längden är 40 mm och höjden 20 mm. Av haken att döma har stallet varit avsett för maximalt åtta strängar. Möjligen kan dock de två yttersta haken, eller snarare genomföringarna, ha haft en annan funktion och instrumentet då ha varit sexsträngat.

Lyrartade stränginstrument har en lång historia i Europa. På kontinenten och Brittiska öarna finns ett antal fynd från perioden 500–700 e.Kr. Flertalet av dessa är av naturliga orsaker endast bevarade i form av lösa metallbeslag eller mindre träfragment. En välbevarad lyra återfanns dock 2002 vid Trossingen i Baden-Württemberg. Den dateras till 580 e.Kr. och är i stort sett intakt. Ytan är täckt av ornamentik i låg relief och stallet är tillverkat av trä (Theune-Großkopf 2004). Tecknen på bruk av lyrartade stränginstrument under skandinavisk järnålder är, om de tre strängstallen räknas bort, tämligen få. På en vendeltida gotländsk bildsten – från Källstäde i Lärbro sn (SHM 4051) – finns en ofta återgiven avbildning av en förmodad lyra (Henschen-Nyman 1980). Ett träfragment som sannolikt hört till det övre strängfästet på ett instrument av lyrtyp har återfunnits i Hedeby stadslager (Lawson 1984, s. 155 f). I övrigt är det först under medeltiden som belägg för olika typer av lyrartade instrument blir synliga, både i bevarade avbildningar och i fynd – främst i Norge (Kolltveit 2000, s. 20). I exempelvis det ryska fyndmaterialet finns dock flera varianter av östliga stränginstrument av lyrtyp, gusli, som helt saknar strängstall av ovan beskriven typ. Huruvida sådana instrument även förekom väster om Östersjön har ännu inte utretts ordentligt – de kan ha förekommit i områden med starka östli-

Fig. 1. Strängstall från Björkö, Broa i Halla och Gerete i Fardhem.

ga influenser, t.ex. i Sigtuna (Bergelt 2006, s. 18). Med tanke på Gotlands position i det östvästliga varuutbytet finns orsak att anta att instrument av gusli-typ bör ha varit kända på ön – något som möjligen kan kartläggas genom framtida forskning.

För att återvända till Gerete-stallet konstaterades ovan att det är gjutet. Det kan därmed vara intressant att se på hur det framställts. En närstudie ger flera ledtrådar. En av de mera tydliga är att det redskap varmed stränghaken formats även lämnat spår i den överliggande ribban i form av lätt konkava ojämnheter. Detta indikerar att stallet modellerats fram i vax och gjutits *à cire perdue* – med förlorat vax. Stränghaken har då sannolikt formats med en varm nål och denna har även smält vaxet i ribbans underdel. Att det skulle vara frågan om gjutning *à cire perdue* stöds även av ett antal tydligt skönjbara snitt på stallets yttersidor. Dessa bör ha tillkommit när stallet skars ut och sedan inte vidare retuscherats i någon högre grad. Då många andra fynd från undersökningarna vid Gerete 1:7 är klart verkstadsrelaterade kan stallet eventuellt aldrig ha varit monterat på något instrument. De retuscherade detaljerna skulle då kunna förklaras av att det rör sig om ett provgjutet eller icke helt färdigställt exemplar.

Något som talar för att stallet hört till ett

färdigt instrument är att man vid byggande av stränginstrument generellt sett inte börjar med stallet – instrumentkroppen byggs först. Därefter tillverkas stallet och passas in på instrumentet. Instrumentbyggnad har tveklöst varit ett precisionshantverk i alla tider, och fastän verktygen skiftat och utvecklats finns det anledning att anta att varje detalj i ett stränginstrument utformades så att bästa möjliga klang uppnåddes. Om strängstallet inte passas in ordentligt uppstår missljud och instrumentets egenskaper försämras. En viktig faktor är hur mycket stallet lutar. Denna lutning avgörs i sin tur av instrumentkroppens längd – i allmänhet signalerar en brant lutning att ett stall varit avsett för en lång instrumentkropp. Geretestallets ringa men dock noterbara lutning och låga höjd indikerar att det instrument det varit avsett för varit relativt litet. Strängstallet från Svarta jorden är betydligt högre och har dessutom en betydligt brantare lutning – följaktligen bör det ha varit avsett för ett större instrument.

De tre östsvenska strängstallen uppvisar stora likheter i sin grundläggande utformning samtidigt som de tillverkats av material med helt skilda akustiska egenskaper. Samtliga signalerar dock hög status i dåtidens samhälle. Stränginstrument är som ovan påtalats så komplicerade både vad det gäller framställning och spel att

Fig. 2. Strängstall från Gerete i Fradhem.

de sannolikt bara var förunnade personer i samhällets översta skikt. Fyndkontexterna på Björkö och vid Broa är i sig nog för en sådan slutsats. Gerete är en smula mer svårbedömt, men den sammantagna fyndbilden vittnar om paralleller. Två silverskatter deponerade knappt 600 meter isär (SHM 1219 & 1501), stensträngar och stengrundsbebyggelse (bl.a. Raä 31 & 39) samt spektakulära lösfynd som den så kallade Geretebrakteaten (SHM 18375) från folkvandringstiden indikerar alla att området runt dagens Gerete varit en centralbygd under lång tid.

Tack till Lisa Byers-Runberg och Per Runberg för information om instrumentbyggande och spelteknik för tidiga stränginstrument.

Referenser

- Almqvist, L.; Engström, Y. & Ström, J., 1990. *Fardhem sn, Gerete 1:7. Rapport över efterundersökning av fyndplats med metalsökare*. Riksantikvarieämbetet/RAGU, Dnr. 321-3617-2000. Visby.
- Bergelt, S., 2006. *Hör du harpan? Musikaliska strandhugg kring Östersjön med forntida instrument*. Sigtuna Museers Skriftserie 13. Sigtuna.
- Henschen-Nyman, O., 1984. Kring ett frågetecken angående bildstenen Lärbro Källstäde. *Fornvännen* 79.
- Kolltveit, G., 2000. The Early Lyre in Scandinavia. A Survey. *Tiltai* 3. Klaipeda. <http://www.musark.no/artikler/Lyrer.pdf>
- Lawson, G., 1984. Zwei Saiteninstrumente aus Haithabu. *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 19. Das archäologische Fundmaterial IV*. Schleswig.
- Lund, C.S., 1994. *Upptakter – Forntiden. Musiken i Sverige I. Från forntid till stormaktstidens slut 1720*. Stockholm.
- Theune-Großkopf, B., 2004. Krieger auf der Leier. *Archäologie in Deutschland* 3. Stuttgart.
- Thunmark-Nylén, L., 2000. *Die Wikingerzeit Gotlands IV:2*. Stockholm
- 2006. *Die Wikingerzeit Gotlands III:1*. Stockholm.

Ny Björn Gustafsson
Kristinehovsgatan 23
SE-117 23 Stockholm
midvik1@hotmail.com

Eva Vedin
Ledungsvägen 3D
SE-187 75 Täby
eva_73@hotmail.com